

УДК 355.34: 94(477) «1941/1944»

ТРОФИМОВИЧ В.В.

<http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

АНТОНЮК Я.М.

<http://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.32.2019.87-110>

ПРОТИНАЦИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СБ ОУН(Б) (1941 – 1944)

У статті з'ясовані причини, особливості та етапи боротьби Служби безпеки Організації Українських Націоналістів бандерівського напрямку (далі – СБ ОУН) із нацистськими окупантами. Доведено, що найбільшого поширення вона мала на Волині та Поліссі. Меншою мірою це стосувалося Галичини. У проти-нацистському контррозвідальному напрямку головним супротивником есбівців виступало гестапо. Диверсійно-терористична діяльність боївок СБ спрямову-валася на нищення німецьких комунікацій та ліквідацію агентури. Будь-які перемовини з нацистами категорично заборонялися. Порушників цього наказу суворо карали. Натомість було налагоджено співпрацю з угорцями та іншими союзниками німців.

Ключові слова: СБ ОУН, гестапо, німці, допоміжна поліція, агентурна мережа.

Постановка проблеми та її актуальність. Останнім часом в Україні відбувається переосмислення багатьох подій Другої світової війни. Історики намагаються «очистити» усталені догми від десяти-літь нашарувань радянської пропаганди. Особливо велика робота ведеться у напрямку вивчення суперечливих і маловідомих сторінок українського визвольного руху. Однією з таких є проти-нацистська діяльність Служби безпеки Організації українських націоналістів бандерівського напрямку. З'ясування її ролі у боротьбі з німецькими окупантами дозволить по-новому оцінити ключові події української історії початку 40-х років ХХ століття.

Аналіз попередніх досліджень. Означена проблема недостатньо висвітлена у сучасній історіографії. Певні її аспекти в контексті інших подій розглядали у своїх працях Дмитро Веденєєв, Іван Патриляк, Олександр Пагіря, Володимир Сергійчук, Валерій Огороднік, Олександр Ішук, Олег Клименко, Володимир Ковальчук,

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Антонюк Ярослав Миколайович, кандидат історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України, м. Київ.

© Трофимович В.В., Антонюк Я.М., 2019

Ігор Марчук та Андрій Криштальський. Однак, безпосередньо антинацистській діяльності СБ ОУН окреме дослідження присвячується вперше.

Мета та завдання дослідження. Спираючись, насамперед, на архівні матеріали, автори з'ясували причини, особливості та основні етапи протинацистської діяльності СБ ОУН у 1941–1944 рр.

Виклад основного матеріалу. 30 червня 1941 р. у Львові з балкона будинку товариства «Просвіта» (площа Ринок) Українські Національні Збори проголосили акт відновлення Української Держави (*Трофимович & Трофимович, 2019: 81–93*). Ця подія стала переломною у подальших взаєминах ОУН (бандерівської) та німців.

Несподівана державотворча активність українських націоналістів не вписувалась у плани «життєвого простору на Сході» (нім. – Lebensraum im Osten). Відповіддю стали репресії щодо керівництва бандерівців (*Ковальчук, 2008: 37*). 5 липня 1941 р. у Кракові було арештовано Степана Бандеру, а через два дні у Львові – прем'єр-міністра Українського Уряду Ярослава Стецька («Орача») (*ГДА СБУ 8: 21*). Протягом липня – серпня 1941 р. хвиля арештів оунівців охопила усю територію України. Тоді ж німцями було розігнано легально діючі осередки молодіжної організації «Січ», а її керівників ув'язнено (*АУСБУ ВО 1: 348*). В одному з донесень СД зазначалося: «У цьому спортивному об'єднанні, яке має дуже багато відгалужень, менше займаються спортом, а більше політичним вишколом...» (*ОУН і УПА в 1942 р. Документи, 2006: 50*).

У відповідь на дії німців СБ вжила термінових заходів щодо посилення конспірації мережі ОУН. Надалі суворо заборонялося діяти відкрито, а керівні кадри зобов'язувалися «посилити пильність» (*ГДА СБУ 8: 21*).

Остаточною крапкою у надіях оунівців відновити українську державність за сприяння німців стало приєднання 1 серпня 1941 р. до Генерального губернаторства теренів Галичини (*Іщук, Огороднік, 2010: 58*). Через 19 днів після цього було утворено «райхскомісаріат Україна» із шести генеральних округів: Волинь-Поділля, Житомир, Київ, Миколаїв, Таврія та Дніпропетровськ (*Держархів Волинської обл.: 10–58*). Крім того, значні терени півдня України опинилися під владою Румунії, а Закарпаття продовжувало належати угорцям. Таким чином, українські землі розділили на чотири окупаційних утворення, які завершувало п'яте – прифронтові області, напряму керовані німецькими військовими.

У вересні 1941 р. було розформовано українську народну міліцію, яку перейменували в українську допоміжну поліцію. До останньої потрапило лише 35–37% із попереднього складу (*Клименко, 2012: 65,66*). Водночас німці закрили сформовані оунівцями міліційні школи (*Україна в Другій світовій війні у документах. Т. 2. 1997: 161–194*). З огляду на чітку антиукраїнську позицію нацистів, подальша тактика СБ ОУН вимагала докорінних змін (*Огороднік, 2009: 43–49*).

Наприкінці вересня 1941 р. у с. Сороки біля Львова відбулася Перша конференція ОУН. У ній взяло участь 15 найвищих провідників підпілля. Серед них – шеф СБ Микола Арсенич («Михайло»). Було вирішено тимчасово уникати конфліктів із окупантами та набиратися сили (*Веденєєв, Биструхін, 2006: 168*). Перед СБ ОУН у цей час ставилися наступні завдання: 1) набуття агентурних позицій в окупаційній адміністрації, громадських і культурно-освітніх установах; 2) приховування від німців здобутого підпіллям майна та зброї; 3) поширення впливу ОУН за Збруч; 3) забезпечення коштом ворога навчання й озброєння підпільників (*Лебедь, 1987: 17,18*).

Найбільших успіхів СБ вдалося досягти у першому з перелічених завдань. Її агентура охопила усі рівні німецької окупаційної адміністрації. Так, використовуючи службове становище, розвідниця СБ у м. Володимир-Волинський – Галина Коханська («Орися») налагодила зв'язок із «гранатовою поліцією», яка охороняла трофейний радянський арсенал на північній околиці міста – «Ковельські кошари» (*Коханська, 2008: 30–33*). Агентом референта СБ Рава-Руської округи «Гая» був комендант кушової поліції Михайло Думка («Мирон»). Він надавав підпіллю інформацію про заплановані німцями каральні акції та арешти оунівців (*ГДА СБУ 2: 11*). Заготівельником у ресторані «Крим» м. Кременець працював Володимир Обезюк («Вовк»). Використовуючи службові можливості, він збирав і передавав СБ інформацію про німецьких офіцерів (*Клименко, 2012: 100*). Також у одній з окупаційних установ Рівного працювала оунівка Віра Дзивак («Марійка»). Через священика Бориса Осташевського вона неодноразово надсилала СБ розвідувальні дані (*ГДА СБУ 27: 48*).

Чимало розвідників СБ працювали у німецькій адміністрації перекладачами. Наприклад, при гебітскомісарі м. Проскурів – оунівець Юрій Данко. Він не лише інформував СБ про плани

німців, а й оформлював для підпілля необхідні документи (*ГДА СБУ 6: 160*). Перекладач Кобринського «відділу пропаганди» Володимир Порендовський («Вовк») передав провіднику Рівненського обласного проводу ОУН Омеляну Грабовцю («Батьку») список місцевих селян, які отримали від німців зброю (*ГДА СБУ 25: 12, 13*).

Наприкінці березня 1942 р. біля м. Новий Яричів на Львівщині відбулася Друга конференція ОУН. З огляду на помітне виснаження Німеччини у війні (поразка під Москвою), було вирішено прискорити мобілізацію сил для створення власних повстанських підрозділів (*Кентій, 1998: 112–133*). Значна частина оунівців, особливо на Волині та Поліссі, полишала посади в окупаційній адміністрації та переходила на нелегальне становище. Цей процес не відбувався раптово. Він був для кожного індивідуальним і залежав від багатьох обставин. Так, комендант української допоміжної поліції Луцького р-ну Микола Гаврилук («Аркадій») на початку 1942 р. зв'язався в с. Полонка з «військовим інструктором» (співробітником СБ ОУН) «Пугачем». Як згодом виявилось, він таємно працював на цій посаді за завданням підпілля. В умовлений з місцевим керівництвом ОУН день «Аркадій» перейшов на нелегальне становище та очолив боївку СБ Луцького надрайону (*ГДА СБУ 13: 13*). Інша частина есбістів, особливо на теренах Генерал-губернаторства, продовжувала залишатися на легальному становищі. Наприклад, референт СБ Рава-Руської округи Володимир Лелик («Холмщак») у серпні 1942 р. працював агрономом сільськогосподарського товариства (*ГДА СБУ 2: 12*), а референт СБ Товстенського р-ну ОУН «Метеор» – секретарем управи с. Кошилівці (*АУСБУ ТО 2: 127*).

Іншим напрямком діяльності СБ було поширення впливу на центральні, південні та східні регіони України. Відомо, що при штабі дивізії «лябстандарте Адольф Гітлер» працював досвідчений розвідник СБ Іван Білик («Кость») (*Граб, 2008: 36*). Прибувши у червні 1942 р. до м. Сталіно (нині Донецьк), він влаштувався перекладачем штабу есесівської дивізії «Райх». З того часу «Кость» постійно постачав до СБ оперативну інформацію про усі заходи СД і гестапо. Повідомляв про заплановані арешти, допомагав у звільненні ув'язнених оунівців, виявляв німецьких агентів. Найбільш вдала операція, проведена ним, відбулася у серпні 1942 р. на території Маріуполя. Разом із іншим перекладачем-оунівцем,

«Ковжуном», йому вдалося звільнити з в'язниці цілу групу оунівців. Крім того, «Костя» викрав у штабі тасмну інструкцію СД, яку опублікував часопис Проводу ОУН «Ідея і Чин» (*Шанковський, 1958: 156*).

Восени 1942 р. Київський крайовий провід ОУН ухвалив рішення створити спецгрупи, які б збирали інформацію про дії гестапо. Вони виявляли агентуру останнього у підпіллі та серед місцевого населення, збирали особисті дані про його співробітників. Тоді ж за наказом шефа СБ Миколи Арсенича розпочалася оперативна розробка розвідувальної школи «Абверштелле-202» (діяла при групі армій «Південь») (*Веденєєв, Биструхін, 2006: 172,173*). Загалом, протинімецька робота есбістів на східних українських землях (далі – СУЗ) поділялася на «зовнішню» (збір розвідданих) та «внутрішню» (виявлення агентів усередині мережі ОУН) (*ГДА СБУ 15: 19*). У порівнянні з теренами Західної України, вона перебувала лише на етапі становлення та призводила до багатьох провалів і втрат. У квітні 1942 р. гестапо арештувало оунівця Скузя (утримувача конспіративної квартири ОУН на вулиці Фундуклеївській у Києві). Під час допитів він погодився на співпрацю та розповів усю відому йому інформацію про підпілля. На основі отриманих даних німецька поліція вистежила 24 липня 1942 р. поблизу Володимирського собору Крайового провідника ОУН Північно-Східних Українських земель Дмитра Мирона («Орлика»), який отримав при спробі втечі смертельне поранення. Для розслідування цієї події до Києва прибув шеф СБ Микола Арсенич. Однак він сам ледве не став жертвою гестапо (*Веденєєв, Биструхін, 2006: 173*).

Восени 1942 р. німці розпочали нову хвилю арештів керівників бандерівської підпільної мережі. Схоплених у Львові Дмитра Гриця («Перебийноса»), Ярослава Старуха («Стяга») та Івана Климів («Легенди») нещадно катували. Останній 4 грудня 1942 р. внаслідок тортур помер (*Мірчук, 2007: 702*). Подібних випадків було чимало. Тому новим завданням СБ стало визволення з в'язниць арештованих нацистами керівників підпілля ОУН.

Порятунок Дмитра Гриця та Ярослава Старуха доручили здійснити боївці СБ Костянтина Цмоця («Града») (*ГДА СБУ 35: 20*). На першому етапі операції Дмитро Куп'як («Клей») та «Скалюк» займалися вивченням і перевіркою охоронців-українців львівської в'язниці на Лонцького. Далі йшло їх вербування та підготовка. Зрештою, вони відібрали для операції п'ятьох охоронців на чолі з старшиною поліції Мироном Грабом. В умовлений день, за сфальшованим наказом від гестапо, агенти СБ вивели з в'язниці

на допит Ярослава Старуха та Дмитра Грицяя. За брамою їх уже чекала боївка СБ «Града», яка переправила звільнених оунівців у безпечне місце (*Куп'як, 1993: 101,102*). Схожим чином з Дрогобицької в'язниці СБ звільнила Олексу Гасина («Лицаря») (*ГДА СБУ 36: 87*).

При проведенні зазначених операцій траплялися й невдачі. Наприкінці вересня 1942 р. оунівець Леонід Ларжевський («Явір») отримав від співробітника СБ Південного крайового проводу Ярослава Петречка («Граба») завдання визволити з Дніпропетровської в'язниці окружного провідника Степана Макуху («Блакитного»). Допомогти у цьому йому повинен був начальник тюремної варти, який співпрацював із СБ. Проте, операція провалилась. У згаданого начальника варти колеги-поліцаї виявили таємну записку від ОУН. Після цього у жовтні 1942 р. його арештували. Тоді ж німцями був схоплений та ув'язнений «Явір» (*Громенко, Антонюк, 2015*).

Несподівано звільнених із німецьких в'язниць оунівців або тих, здійснив за дивних обставин втечу, есбісти ретельно перевіряли. Наприклад, провідника Перемишльського обласного проводу ОУН Ширбу та військового референта ОУН «Трансністрії» Мефодія Павлишина («Дениса») (*ГДА СБУ 33: 158, 279*).

Водночас із посиленням репресій щодо оунівців окупанти розгорнули на Поліссі каральну діяльність, спрямовану на залякування місцевого населення. У відповідь на це Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ видав у листопаді 1942 р. підготовлену СБ відозву «Бережіть провокації!». У ній повідомлялося, що німецькі провокатори під виглядом радянських диверсантів-парашутистів заходять до місцевого населення та просять допомоги. Після цього згаданих селян нацисти розстрілюють, а будинки спалюють (*Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х роках 2003: 138–139*).

Восени 1942 р. у «райхскомісаріаті Україна» розпочалося примусове вивезення молоді на роботи до Німеччини (*Сергійчук, 2005: 57*). СБ намагалася різними шляхами цьому перешкодити (*ГДА СБУ 8: 32*). У жовтні на пересильному пункті у Столині есбісти використали паніку від захворювання «червінкою». Через два місяці в с. Тереміж Столинського повіту попередили молодь, щоб не з'являлася на скликані окупантами збори (*Літопис УПА 5: 226*).

Населення, намагаючись врятуватися від вивезення, шукало будь-якого легального місця роботи або навчання. У цьому напрямку багатьом оунівцям допомогу надала агентура СБ в

німецькій окупаційній адміністрації. Особливо на рівні сільських і районних управ. Зокрема, у с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну цим займався Адріан Микульський (*АУСБУ ВО 6: 3*). Частину «остарбайтерів», які поверталися додому у відпустку, есбісти долучали до боївок (*АУСБУ ВО 4: 3*). Подібним чином вони допомагали молоді, котра намагалася перейти на нелегальне становище. Зокрема, серед них був майбутній референт СБ Устилузького р-ну Іван Кусинський («Ластівка») (*АУСБУ ВО 5: 15*).

15 лютого 1943 р. на конференції Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ було ухвалено рішення створювати великі партизанські загони (*Содоль, 1995: 172, 173*). Референт СБ Василь Макар («Безрідний») писав щодо цього у листі до брата: «Повстанчу акцію на північно-західних і частково східних теренах ми мусили почати, і це не було зарано, як дехто каже, але вже і запізно. Мусили ми це зробити з двох причин. Перша: терен виривався нам з рук. З однієї сторони почали множитися отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони – червона партизанка почала заливати терен... Друга: ще тоді, коли ми не починали повстанської акції, німота почала масово винищувати села. Хотіли поневолити населення до здавання контингентів (продналоги) і контингентів робочої сили в Німеччину. Отже, в тій цілі вибирали одне село в окрузі чи районі, яке нищили дощенту. Всіх людей вистрілювали, а забудування палили. У зв'язку з тим маса людей почала втікати в ліси і блукати самопас. Почались грабежі, інші пішли в комуністичну партизанку, до Бульби і т. п. Отже, ми мусили організаційно охоплювати тих людей в лісі. Оце дві засадничі причини нашої повстанчої акції. Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: «Де ж той провід? Чому не дає зарядження бити німців? Тепер ми тим балакунам заткали роти, а революцію усупільнили» (*Патриляк, 2004: 181*).

Рішення Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ закріпила Третя конференція ОУН, яка проходила 17 – 21 лютого 1943 р. поблизу м. Олесько на Львівщині (*ГДА СБУ 28: 17*). Засновник СБ ОУН Микола Леbedь («Максим Рубан») на ній заявив: «Німці виявилися добрими вояками, але поганими політиками». Він передбачав, що своїм ставленням до підкорених народів нацисти програють війну (*АУСБУ ТО 1: 18*). Згідно з таємним наказом Проводу ОУН, наприкінці березня 1943 р. передбачався одночасний перехід на нелегальне становище української допоміжної поліції Волині та Полісся (*Клименко, 2012: 77*). Важливу роль у

проведенні цієї масштабної операції відіграла СБ. Вона забезпечила таємність підготовки. Через своїх агентів підшукувала найбільш вдалий момент. Поширювала чутки про переведення німцями української поліції до інших країн Європи (*ГДА СБУ 24: 57*). Чинила тиск, включно із погрозою смерті, на поліцаїв, які не бажали залишати службу (*Сивіцький, 2005: 116*). Так, 20 березня 1943 р. в м. Шумськ на Кременеччині есбістами було вбито коменданта української поліції Павла Крачука, який співпрацював із Гестапо. Того ж дня особовий склад цього підрозділу організовано, зі зброєю перейшов у підпілля (*ГДА СБУ 22: 56*). Загалом, уся зазначена операція пройшла успішно та стала несподіванкою для німців. Найшвидше вона відбулася на півдні Волині, а дещо пізніше – на Поліссі. Наприклад, українська поліція Заболотцівського р-ну приєдналася до УПА у червні 1943 р. Її комендант Михайло Ярмолук («Дуб») очолив місцеву боївку СБ (*ГДА СБУ 14: 148*). Охоронний батальйон з Березівського р-ну (Берестейщина) здійснив перехід до УПА лише в липні 1943 р. (*ГДА СБУ 30: 350–353*). Після цього німці почали набирати до поліції поляків і здійснювати їхніми руками каральні акції проти українців, які підтримували оунівців (*Волинь радянська, 1971: 92*). Це стало однією із причин кривавого польсько-українського конфлікту (*Сивіцький, 2005: 177*).

На території Галичини, Холмщини та Підляшшя підпілля ОУН вирішило тимчасово утриматися від створення повстанських загонів і продовжувати накопичувати ресурси. Відповідно до поставлених завдань діяла СБ. У квітні 1943 р. вона намагалася зірвати набір добровольців до дивізії Ваффен СС «Галичина», а також протидіяла пропаганді Українського центрального комітету щодо виїзду молоді на роботу до Німеччини (*ГДА СБУ 8: 33*). Чимало досвідчених оунівців, яких переслідувало гестапо, переправлялися для порятунку на Волинь і Полісся. Багато з них посіли високі посади у місцевій СБ. Наприклад, керівники Вінницького обласного проводу ОУН Микола Козак («Смок») та шеф кримінальної поліції Степан Янішевський («Богослов»), які на початку березня 1943 р. очолили СБ повстанських груп «Південь» та «Північ» (*ГДА СБУ 11: 437*).

На початку літа 1943 р. УПА розпочала операцію витіснення окупантів зі значних теренів Волині та Полісся, які повинні були стати основою повстанського запілля. До цієї операції активно долучилася СБ. Протягом червня 1943 р. боївка СБ Луцького

надрайону ОУН на чолі з Миколою Гаврилюком («Аркадієм») знищувала німецькі комунікації: підривала залізничні колії, мости на шосейних дорогах, перерізала телефонний та телеграфний зв'язок (*ГДА СБУ 13: 14*). Боївка СБ Корецького надрайону «Лихо» з 20-ти вояків здійснила наприкінці липня 1943 р. поблизу с. Користь засідку на автомобіль, в якому перебували працівники районної управи – місцеві жителі. Заблокувавши шосе, есбісти змусили водія зупинитися. Один із пасажирів раптово вискочив з авто та намагався втекти. Його одразу застрелили. Усіх інших відвели на допит. Двох затриманих розстріляли як агентів Гестапо. Таку ж кількість направили на різні посади в УПА, а решту – відпустили додому (*ГДА СБУ 26: 61*).

Іншим напрямком діяльності СБ було недопущення проникнення до повстанських підрозділів нацистської агентури. Весною 1943 р. військова СБ арештувала агента СД Ігоря Огибовського з Рівного. На допитах він зізнався, що закінчив німецьку розвідувальну школу в Лодзі та отримав завдання увійти до складу керівництва УПА. Після завершення слідства його розстріляли (*ГДА СБУ 1: 27*). У виняткових випадках щодо агентури гестапо застосовували більш жорстокі страти. 20 червня 1943 р. поблизу с. Малий Стидин Степанського р-ну СБ арештувала шефа зв'язку при Групі УПА «Енея» – Миколу Мартиновського («Муху»). На допитах він зізнався, що з січня 1942 р. працював агентом гестапо (*ГДА СБУ 34: 67*). Після цього справу розглядав Революційний суд під головуванням Івана Литвинчука («Дубового»). За його результатами 23 червня 1943 р. «Муху» було засуджено до відрубання голови перед шеренгою повстанців (*ГДА СБУ 35: 231*). Уявлення про контррозвідувальну роботу СБ в протинімецькому напрямку дає звіт СБ Костопільського та Сарненського військових надрайонів за 15 вересня – 15 жовтня 1943 р. Смертю було покарано 110 осіб (*Літопис УПА 4: 312*).

Аналогічну роботу, хоча й у менших масштабах, СБ здійснювала на території Генерал-губернаторства. Так, протягом листопада 1943 р. референт СБ Крайового проводу Західних українських земель (далі – ЗУЗ) проводив у Перемишлянському р-ні допити кількох агентів гестапо, які займали у мережі ОУН високі посади. За їх результатами було арештовано заступника референта СБ Львівського обласного проводу «Кривого» та кілька осіб нижчого рангу, які в минулому працювали охоронцями тюрми на Лонцького. За вироком Революційного суду ОУН усіх їх розстріляли (*ГДА СБУ 8: 36*).

Незважаючи на обмеженість ресурсів, збройна протинімецька діяльність СБ поширювалася навіть на східні регіони України. Так, референт СБ Сталінського обласного проводу ОУН Степан Макух («Роман») готував у вересні 1943 р. вбивство начальника поліції м. Сталіно (нині Донецьк) Шильнікова. Через місяць, на новій посаді у м. Миколаїв, він ліквідував «щуцмана» Кравченка, який видав гестапо 45 оунівців (*АУСБУ ХО: 37, 118-119, 273-274*).

Одним із напрямків протидії німецьким окупантам було знищення лояльних до них українців, які виступали проти ОУН. Значну частину з них склали службовці, які підозрювались у співпраці з гестапо. Зокрема, влітку 1943 р. боївка СБ Гримайлівського р-ну ОУН (Тернопільщина) повісила за це лісника з с. Красне, восени того ж року – розстріляла мешканця м. Скала-Подільська та службовця з с. Вікно Гусятинського р-ну (*ГДА СБУ 18: 65–70*). У листопаді 1943 р. боївка СБ Устилузького р-ну Павла Вавренюка («Темного») стратила двох старост сільських управ Микитич та Пузова (*ГДА СБУ 19: 21*).

Подібні покарання застосовували також до учасників протинімецьких українських організацій, зокрема, Українського Народного Козачого Руху (далі – УНАКОР). Протягом окупаційного періоду його учасники тісно співпрацювали з німцями (*ГДА СБУ 29: 67*). 8 липня 1943 р. штаб УНАКОР у Горохові на чолі з полковником Шулаєм видав «Відозву до українського козацького народу» із ультимативним закликом упродовж 14 днів вийти з лісу, знищити збудовані укріплення, бункери та здати зброю німецькій поліції. Крім того, представники УНАКОР їздили навколишніми селами та агітували населення співпрацювати з окупантами. СБ ретельно стежила за їхніми діями. Представників УНАКОР вона вважала німецькими агентами та відповідно щодо них діяла (*Криштальський, 2014: 99–102*). Зокрема, восени 1943 р. вбила на хуторі Пустомити Локачинського р-ну Волині отамана УВК-УНАКОР Івана Берчака-Волошина (*ГДА СБУ 3: 121*).

Стосовно мельниківців, СБ проводила ліквідації лише тих із них, хто співпрацює з німцями завдавав шкоди бандерівцям. Наприклад, дізнавшись, що референт Безпеки Львівського Крайового проводу ОУН (м) Юрій Соколовський («Утьо») передав Гестапо список із 50-ти бандерівців, його засудили до страти (*ГДА СБУ 8: 25–26*). 15 вересня 1943 р. на одній з вулиць Львова вирок згаданому мельниківцю виконав спеціально надісланий боївар (*ГДА СБУ 4: 21*).

Покарання смертю СБ застосовувала також щодо священників, які співпрацювали з гестапо. Найбільш резонансним був арешт есбістами у Володимирі-Волинському єпископа Мануїла (Михайла Тарнавського) (*ГДА СБУ 32: 12*). За результатами цієї справи було видано спеціальну листівку «За зраду – смерть!». У ній зазначалося, що єпископ працював агентом гестапо (*ГДА СБУ 31: 78*). Наслідками його роботи став арешт багатьох учасників українського визвольного руху Волині (*Лімонис УПА 4: 80*). Під час допитів Мануїл зізнався у своїх злочинах та 11 вересня 1943 р. був засуджений Револьюційним трибуналом УПА до страти через повішення (*Лімонис УПА 3: 106-107*).

Скорботною сторінкою українського визвольного руху стали криваві події «Волинської трагедії». Особливо це було притаманно початковому періоду, коли есбісти вдавалися до ліквідації лише окремих поляків, звинувачених у агентурній роботі на німців (*Курило-Шванс, 2003: 140-141*). Подібних випадків траплялося чимало. Наприклад, учасник польського підпілля В'ячеслав Лисаковський, за посередництва ксьондза Хомитського, передав до німецького гарнізону жандармерії в Клесові на Сарненщині дані про місце знаходження підрозділу УПА. Невдовзі зазначені повстанці потрапили у засідку та багато з них загинуло. За це у січні 1943 р. СБ знищила усю сім'ю Лисаковського (*АУСБУ РО 2: 86*). За подібними звинуваченнями 22 травня 1943 р. в с. Антонівка на Турійщині боївка СБ розстріляла поляків Станіслава та Стефанію Вшолів (*Ольховський, 2011: 15*).

Однією з найбільш значних була каральна операція СБ з ліквідації «партизанського штабу» в с. Домінопіль на Турійщині. Місцеві поляки, які заявляли про свою лояльність щодо УПА, в критичний момент перейшли на бік німців. У ніч на 11 липня 1943 р. вони напали на повстанських вартових, які охороняли шлях до штабу загону «Січ», та намагалися допомогти нацистам його знищити. Однак, підрозділам УПА напад вдалося відбити (*Ольховський, 2011: 16-18*). Після цього дві сотні УПА та боївки СБ провели каральну акцію в Домінополі (*Шумук, 1998: 126-128, 130-133*). За архівними документами, тоді загинуло до 200 поляків (*ГДА СБУ 16: 55*). Резонанс цієї події засвідчує спеціально видана штабом загону «Січ» листівка від 15 липня 1943 р. «До відома громадянству». У ній пояснювалися причини знищення мешканців колонії Домінопіль та зазначалося, що примирення українців і

поляків залежить виключно від волі останніх, а повстанці «на добре діло завжди готові» (*Літоніс УПА 5: 754*). Однак, обидві сторони не бажали йти на поступки, а тому конфлікт продовжувався. Так, за агентурну роботу на користь гестапо у вересні 1943 р. боївка СБ Млинівського р-ну Івана Яворського («Калини») розстріляла поляка Поточного з с. Добрятин (*АУСБУ РО 1: 11*), а районна боївка СБ «Коса» ліквідувала на початку грудня 1943 р. в м. Турійськ три польські сім'ї (*АУСБУ ВО 1: 79*).

Стосовно волинських чехів есбісти намагалися дотримуватися нейтралітету, тому ліквідували лише активних німецьких агентів. Наприклад, 9 жовтня 1943 р. боївкою СБ «Херсона» в Іванківському лісі Млинівського р-ну на Рівненщині було розстріляно чешку Ольгу Рудик, яка співпрацювала з гестапо (*АУСБУ РО 1: 15*).

У зв'язку із наближенням фронту восени 1943 р. СБ посилила антинімецький напрямок роботи. Так, наказом шефа військової розвідки СБ Групи «Заграва» Івана Трейка («Немо») від 10 грудня 1943 р. головна увага зосереджувалася на зборі детальної інформації щодо гітлерівців. При цьому найбільше цікавили можливості захоплення зброї, ушкодження зв'язку та нападу на штаби (*Літоніс УПА 4: 166–168*). На теренах Лановецького р-ну СБ слідувала за усіма селами, де розміщувалися німецькі гарнізони (*АУСБУ ТО 4: 128–129*).

Комendant розвідки СБ Голобського р-ну Василь Чижик («Різун») отримав у жовтні 1943 р. від окружного СБ вказівки щодо збору інформації про окупантів. Від нього вимагалось скласти: 1) точний план із зазначенням дислокації їхніх військ, дотів, дзотів і мінних полів поблизу залізниць; 2) звіт про національний склад гітлерівської армії, взаємини офіцерів та солдатів, настрої, озброєння; 3) інформацію про рух залізницею німецьких ешелонів і кількість у них зброї, боєприпасів, амуніції, товарів. На особистому зв'язку «Різуна» перебував агент СБ Іван Гурський. Через своїх інформаторів він збирав дані з Голобської міської та районної управ, канцелярії «зондерфюрера», німецьких військ, жандармерії, гестапо, СС. Надавав точні дані про плани проведення окупантами каральних операцій, кількість зібраних у районі продуктів та кількість вивезених на примусові роботи до Райху. Один із інформаторів Гурського – Володимир Заєць відповідав за фіксування руху німців зі сторони Рожищенського р-ну (*АУСБУ ВО 3: 20–21*).

Посилилися також диверсійно-терористичні операції СБ проти нацистів. При цьому вони уже охоплювали не лише Волинь та Полісся, а й Галичину. Так, у грудні 1943 р. боївка СБ Заліщицького повітового проводу ОУН здійснила напад на ресторан у м. Товсте, де відпочивали німецькі офіцери. Під час цієї акції загинув референт СБ Микола Саміла («Микита») (*АУСБУ ТО 2: 131*).

Готуючи матеріальну базу повстанського руху, есбісти здійснювали напади на невеликі міста. Наприклад, у ніч на 3 грудня 1943 р. вони рекувізували в Шацьку аптеку для потреб повстанського шпиталю (*Ковальчук, 2006: 230*). Особливо активна діяльність у згаданому напрямку відбувалася під час «фронтового хаосу» (*Держархів Рівненської обл. 1: 271*). Так, 17 січня 1944 р. підрайонна боївка СБ і підрозділ УПА здійснили напад на м. Острог, заволодівши залишеним угорцями складом палива та мотоциклів (*Держархів Рівненської обл. 2: 166*). Боївка СБ Почаївського р-ну захопила в м. Кременець друкарню (*АУСБУ ТО 3: 123*).

Водночас есбісти перешкоджали постачанню населенням до міст «контингенту». Зокрема, у Великодеркальському р-ні (Тернопільщина) вони покарали за це селян побиттям шомполами (*ГДА СБУ 21: 17*). Передбачалося, що продукти знадобляться для повстанської армії.

Загалом, збройна боротьба з німцями займала помітне місце у діяльності СБ протягом усього 1943 р. Зокрема, з семи загиблих за цей період учасників Тристенської підрайонної боївки СБ Рожищенського р-ну чотирьох убили німці, двох – поляки та одного – радянські партизани (*АУСБУ ВО 2: 99*). Підрайонна боївка СБ Великодеркальського р-ну впродовж весни – осені 1943 р. знищила 40 німецьких козаків («шуцманів») і вояків, 30 агентів та одного перекладача (*ГДА СБУ 21: 17*).

Незважаючи на відступ німців з України, СБ продовжувала боротьбу з їхньою агентурою. 21 лютого 1944 р. її боївка розстріляла в с. Стегниківці двох поляків, яких запідозрила у співпраці з гестапівцями (*ГДА СБУ 18: 28*). Навіть ще у червні 1944 р. СБ Тернопільського обласного проводу ОУН допитувало захоплених агентів гестапо (*ГДА СБУ 20: 56-57*).

У контексті контррозвідувальної роботи Військово-польова жандармерія (далі – ВПЖ) розслідувала невдалі бої з німцями. Відповідно до зібраних матеріалів, командира повстанського загону могли звинуватити у шкідництві та агентурній роботі на користь ворога. Так, на початку вересня 1943 р. ВПЖ розслідувало

невдалий обстріл артилерійською чотою «Берези» німецького гарнізону м. Мізоч на Здолбунівщині. Незважаючи на те, що гарматний вогонь вівся зі зручної позиції, прямим наведенням, поцілити жодного разу їм не вдалося (*Марчук, Тищенко, 2007: 163*). У березні 1944 р. був арештований референт СБ Львівського обласного проводу ОУН «Кривий», який розмістив боївки біля Бродів, де їх обстріляли гітлерівці (*ГДА СБУ 8: 197*).

Полонених німецьких офіцерів УПА надалі зобов'язана була передавати есбістам. Частина з них після допиту страчували, а інших – обмінювали на ув'язнених оунівців. Так, після нападу 20 лютого 1944 р. повстанського куреня «Наливайка» на м. Збараж (Тернопільщина) до надрайонної СБ було передано трьох німецьких офіцерів і двох підофіцерів (*ГДА СБУ 7: 59*). Ігнорування виконання цієї інструкції керівниками УПА суворо каралося. На початку серпня 1944 р. поблизу с. Ясенка-Стецьова Турківського р-ну на Дрогобиччині сотня «Різуна» захопила в полон відступаючу німецьку частину. До її складу входило понад 100 вояків. Серед них було багато представників народів Кавказу та Середньої Азії. Забравши зброю та боєприпаси, «Різун» наказав їх відпустити. Після цього щодо рішення командира сотні референтом СБ Володимиром Лівим («Митарем») було розпочато слідство. За його результатами рішення у справі повинен був винести Револьюційний трибунал (*ГДА СБУ 9: 59*).

Будь-які переговори керівників підпілля ОУН та УПА з німцями у цей період категорично заборонялися. Порушників СБ суворо карала. Так, за перемовини з гітлерівцями 7 березня 1944 р. Військовою СБ був страчений командир загону УПА імені Богуна Порфирій Антонок («Сосенко») (*ГДА СБУ 23: 16*). З цього ж приводу розстріляли керівника боївки при референтурі зв'язку Проводу ОУН «Орла». За подібний випадок суворо догану отримав командир УПА-Південь Василь Кук («Леміш»). Лише значні заслуги перед ОУН врятували його від більш суворого покарання (*ГДА СБУ 10: 114*). Несанкціоновані контакти курінного УПА Максима Скорупського («Макса») на Закерзонні з німцями стали підставою розслідування СБ. Від арешту та покарання його врятувала лише втеча до Баварії (*ГДА СБУ 5: 104*).

Однак, незважаючи на продовження збройної протинацистської боротьби, відступаюча гітлерівська армія уже не становила для УПА небезпеки. Щодо цього Головна Команда останньої затвердила «Тактичну інструкцію». Згідно з нею на «німецькому фронті» слід

було подбати про якнайбільше збереження всіх «фізичних, духовних і моральних сил і засобів нації для вирішального моменту боротьби» (*Патриляк, Боровець, 2010: 386-387*). У статті «Що далі?», надрукованої у журналі ОУН «Ідея та чин», зазначалося: «Німеччина, що стоїть перед катастрофою, не становить для нас загрози, якщо її місцеві чинники не підуть на безглузді в концепції і варварські у реалізації репресії у відношенні до українського населення. Німеччина, що програє – не варта костей одного українського партизана. Збройна боротьба з німцями на тому етапі не доцільна. Мова може бути лише про самооборону...» (*Лімонус УПА 2: 270*). Тому весною – влітку 1944 р. повстанці намагались уникати сутичок із гітлерівцями (*ГДА СБУ 9: 104*).

При цьому увага приділялася налагодженню співпраці із союзниками німців – угорцями, румунами, словаками тощо. Важливу роль у цьому відіграла дипломатична референтура ОУН, яка тісно взаємодіяла з СБ (*ГДА СБУ 10: 5*). Союзні німцям підрозділи укладали з повстанцями таємні угоди про нейтралітет. Обмінювали зброю, боєприпаси та інше військове майно на можливість вільно пройти підконтрольними УПА теренами (*Лімонус УПА 1: 154*). Одні із таких перемовин відбулися 21 грудня 1943 р. на станції Михайлівка Радивилівського р-ну (Рівненщина). З угорського боку були присутні 14 офіцерів. Сторону ОУН представляли: провідник Дубенського надрайону ОУН Микола Казван («Черник»), надрайонний комендант запілля «Нора», референт СБ Радивилівського р-ну ОУН «Промінь» та підрайонний есбіст «Стодоля». Предметом обговорення стали домовленості про обмін зброї на продовольство, а також вільний перехід повстанськими підрозділами підконтрольних угорцям ділянок залізниці. Оунівці зобов'язалися надавати розвіддані про радянських партизан, а угорці – про заплановані німцями каральні акції (*Пагіря, 2014: 167-168*). Через чотири дні подібні переговори провів у с. Дермань на Рівненщині дипломатичний референт Андрій Кисіль («Немо») (*ГДА СБУ 35: 86*). Відомо також про домовленості з угорськими військовими, які відбулися 6 січня 1944 р. у с. Працюки Дубровицького р-ну (Рівненщина). ОУН на них представляли: шеф СБ округи Михайло Середа («Шворний»), дипломатичний референт Анатолій Татура («Третій») та сотенний «Галайда». Спілкування відбувалося німецькою мовою. В обмін на зброю та боєприпаси угорцям гарантували коридор для виходу з оточення (*ГДА СБУ 12: 274-275*).

Однак, не усі контакти з угорцями були вдалимими. 16 лютого 1944 р. представниця СБ ОУН Антоніна Мацерук («Олена») взяла участь у переговорах з командиром 5-ї угорської дивізії в Кобрині (Берестейщина). У них йшлося про спільний з Групою УПА «Заграва» виступ на Поліссі проти німців. Однак, угорці на такі рішучі дії не наважилися. Порадившись, вони вирішили передати «Олену» до СД в Бресті, де уже німці намагалися встановити через неї зв'язок з УПА (*Пагіря, 2014: 171–173*).

Переговори з німцями допускалися лише за посередництва третіх осіб. Переважно вони стосувалися звільнення арештованих оунівців або отримання залишеної зброї. Так, 13 червня 1944 р. у Львові, за сприяння гестапівця Голуба, есбістами було визволено з в'язниці референта пропаганди Проводу ОУН Олександра Луцького («Андрієнка»). Після звільнення він на кілька тижнів був відсторонений від роботи та проходив перевірку СБ (*ГДА СБУ 9: 13*). Наприкінці червня 1944 р. подібні переговори відбулися поблизу Любомля. За їх результатами референт СБ Ковельської округи Іван Демчук («Гонта») отримав віз боєприпасів, 15 автоматів, 25 кулеметів системи «Дегтярьова» та 110 напівавтоматичних гвинтівок СБ (*ГДА СБУ 17: 26*).

Висновки. Отже, боротьба Служби безпеки ОУН із німецькими окупантами переважно охоплювала Волинь і Полісся, що входили до складу «райхскомісаріату Україна». На теренах Генерал-губернаторства вона мала значно менші масштаби. У контррозвідальному напрямку СБ виявляла німецьку агентуру всередині підпілля ОУН та УПА, а також поміж службовців окупаційної адміністрації, священників, учасників легальних українських організацій та цивільного населення. Діяльність її боївок спрямовувалася на нищення німецьких комунікацій та ліній зв'язку, які перешкоджали розбудові повстанського запілля. Протинімецький характер мала боротьба СБ з поляками, які замінили українську поліцію та здійснювали каральні операції проти симпатиків ОУН. Перемовини з нацистами суворо заборонялися. Натомість було налагоджено співпрацю з їхніми союзниками.

Використані посилання

АУСБУ ВО 1 – Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області (АУСБУ ВО), м. Луцьк. Ф. 4. Спр. 6745. *Архівно-кримінальна справа Луцьок Семен Іванович.*

АУСБУ ВО 2 – АУСБУ ВО. Ф. 4. Спр. 8527. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Воробей Іван Юстинович.*

АУСБУ ВО 3 – АУСБУ ВО. Ф. 4. Спр. 10584. *Архівно-кримінальна справа Чижик Василь Демидович.*

АУСБУ ВО 4 – АУСБУ ВО. Ф. 5. Спр. 4338. *Архівно-кримінальна справа Ярмольчук Іван Дмитрович.*

АУСБУ ВО 5 – АУСБУ ВО. Ф. 5. Спр. 6115. *Архівно-кримінальна справа Кусинський Іван Кирилович.*

АУСБУ ВО 6 – АУСБУ ВО. Ф. 5. Спр. 8174. *Архівно-кримінальна справа Микульський Аріан Миколайович.*

АУСБУ РО 1 – Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області (АУСБУ РО), м. Рівне. Ф. 4. Спр. 10406. *Архівно-кримінальна справа Яворський Іван Іванович.*

АУСБУ РО 2 – АУСБУ РО. Ф. 5. Спр. 54. *Архівно-кримінальна справа Хомицький Антон Йосипович.*

АУСБУ ТО 1 – Архів Управління Служби безпеки України в Тернопільській області (АУСБУ ТО), м. Тернопіль. Ф. 6. Спр. 6980. *Архівно-кримінальна справа Балацко Володимир Матвійович.*

АУСБУ ТО 2 – АУСБУ ТО. Ф. 6. Спр. 27359. *Архівно-кримінальна справа Мельник Володимир Миколайович.*

АУСБУ ТО 3 – АУСБУ ТО. Ф. 6. Спр. 19401. *Архівно-кримінальна справа Ковальчук Петро Юхимович.*

АУСБУ ТО 4 – АУСБУ ТО. Ф. 6. Спр. 26877. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Малишевський Йосафат Федорович.*

АУСБУ ХО – Архів Управління Служби безпеки України в Харківській області (АУСБУ ХО), м. Харків. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Ковальський Іван Петрович.*

Веденєв Д. Биструхін Г. 2006. *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920 – 1945).* Київ: Генеза, 408 с.

Волинь Радянська (1939 – 1964). *Збірник документів і матеріалів.* 1971. Львів: Каменяр, 347 с.

ГДА СБУ 1 – Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ. Ф. 1. Спр. 1640. *Оперативне листування. Рівненська область.*

ГДА СБУ 2 – ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 166. *Доповідні записки НКДБ УРСР.*

ГДА СБУ 3 – ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2600. *Наглядова справа УНАКОР.*

ГДА СБУ 4 – ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2601. *Наглядова справа щодо «мельниківців». Львівська область.*

ГДА СБУ 5 – ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2715. *Наглядова справа НКДБ. Тернопільська область.*

ГДА СБУ 6 – ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 2719. *Наглядова справа КДБ. Хмельницька область.*

ГДА СБУ 7 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 25020. *Архівно-кримінальна справа Павлишин Лука Степанович.*

ГДА СБУ 8 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Пришляк Григорій Васильович.*

ГДА СБУ 9 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Луцький Олександр Андрійович.*

ГДА СБУ 10 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 2. *Архівно-кримінальна справа Луцький Олександр Андрійович.*

ГДА СБУ 11 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67426. Т. 9. *Архівно-кримінальна справа Янішевський Степан Павлович.*

ГДА СБУ 12 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67430. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Трофимчук Степан Климентійович.*

ГДА СБУ 13 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67434. *Архівно-кримінальна справа Гаврилюк Микола Васильович.*

ГДА СБУ 14 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67454. Т. 28. *Архівно-кримінальна справа Дуфанець Микола Григорович.*

ГДА СБУ 15 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67767. Т. 2. *Архівно-кримінальна справа Кононов Григорій Спиридонович.*

ГДА СБУ 16 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67808. *Архівно-кримінальна справа Янюк Євсеній Григорович.*

ГДА СБУ 17 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67815. *Архівно-кримінальна справа Никитич Олександр Зіновійович.*

ГДА СБУ 18 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67825. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Демчук Йосип Васильович.*

ГДА СБУ 19 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67853. *Архівно-кримінальна справа Вавренюк Павло Афанасійович.*

ГДА СБУ 20 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68211. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Пінязь Іван Олексійович.*

ГДА СБУ 21 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68217. *Архівно-кримінальна справа Яцюк Володимир Федорович.*

ГДА СБУ 22 – ГДА СБУ. Ф. 5. – Спр. 68245. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Тарановський Михайло Ларіонович.*

ГДА СБУ 23 – ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68246. Т. 1. *Архівно-кримінальна справа Власюк Петро Павлович.*

ГДА СБУ 24 – ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75134. *Архівно-кримінальна справа Добровський Лейба-Іцко Йосифович.*

ГДА СБУ 25 – ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75172. Т. 2. *Архівно-кримінальна справа Порендовський Володимир Іванович.*

ГДА СБУ 26 – ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 76453. *Архівно-кримінальна справа Ходаковський Михайло Миколайович.*

ГДА СБУ 27 – ГДА СБУ. Ф. 11. Спр. 66. *Літерна справа ОУН. Рівненська область.*

ГДА СБУ 28 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. *Збірник документів ОУН та УПА.*

ГДА СБУ 29 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 57. *Збірник документів ОУН та УПА.*

ГДА СБУ 30 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 66. *Збірник документів ОУН та УПА.*

ГДА СБУ 31 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 22. *Документи і матеріали ОУН.*

ГДА СБУ 32 – ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 84. *Документи і матеріали ОУН.*

ГДА СБУ 33 – ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 1. *Агентурна справа «Берлога».*

ГДА СБУ 34 – ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9145. Т. 1. *Агентурна справа «Берлога».*

ГДА СБУ 35 – ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9219. Т. 1. *Агентурна справа «Вовк».*

ГДА СБУ 36 – ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9234. *Агентурна справа «Главари».*

Граб С. 2008. Служба безпеки Організації українських націоналістів. *Воєнна історія.* Київ. Вип. 5(41). С. 29 – 43.

- Громенко С., Антонюк Я. 2015. Несгибаемый «Явор»: жизнь и судьба Леонида Ларжевского. *Зеркало недели*. 3 июля 2015.
- Держархів Волинської обл.* Ф. Р-2. Оп. 2. Спр. 1.
- Держархів Рівненської обл.* Ф. Р-30. Спр. 16.
- Держархів Рівненської обл.* Ф. Р-30. Спр. 22.
- Ішук О., Огороднік В. 2010. *Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН*, Коломия: Вік, 194 с.
- Кентій А. 1998. *Нарис історії Організації українських націоналістів (1929 – 1941 рр.)*, Київ: Поліграф, 200 с.
- Клименко О. 2012. *Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь)*, Харків: Ранок-НТ, 271 с.
- Ковальчук В. 2006. *Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та Південному Поліссі (1941 – 1944)*, Львів: Літопис УПА. Т. 7, 512 с.
- Ковальчук В. 2008. *Степан Бандера*, Київ: ПП Н. Брехуненко, 64 с.
- Коханська Г. 2008. *З Україною в серці. Спомини*, Торонто: Літопис УПА. Т. 9, 384 с.
- Криштальський А. 2014. *ОУН і УПА на Горохівщині*, Луцьк: Терен, 348 с.
- Куп'як Д. 1993. *Спогади не розстріляного*, Львів: Каменяр, 432 с.
- Курило-Шванс С. 2003. *У вихорі війни*, Луцьк: Волинська обласна друкарня, 279 с.
- Лебедь М. 1987. *УПА*, Нью-Йорк: Сучасність, 206 с.
- Літопис УПА 1. *Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. Початки УПА: документи й матеріали. Т. 1*. 1989. Торонто: Літопис УПА, 256 с.
- Літопис УПА 2. *Ідея і чин: Орган Проводу ОУН. 1942 – 1946. Т. 24*. 1995. Торонто: Літопис УПА, 590 с.
- Літопис УПА 3. *Видання Головного Командування УПА, Т. 1. Нова серія*. 1995. Київ-Торонто: Літопис УПА, 516 с.
- Літопис УПА 4. *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943 – 1944. Т. 2. Нова серія*. 1999. Київ-Торонто: Літопис УПА, 872 с.
- Літопис УПА 5. *Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)*. Т. 11. Нова серія. 2007. Київ-Торонто: Літопис УПА, 849 с.
- Марчук І., Тищенко О. 2007. *УПА. Гурби: квітень 1944-го*. Рівне: видавець Олег Зень, 198 с.
- Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр.* 2003. Київ: Інститут історії НАН України, 254 с.
- Мірчук П. 2007. *Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки*. Київ: Українська видавнича спілка, 1006 с.
- Огороднік В. 2009. Підготовчо-виховна діяльність у відділах Української народної міліції ОУН(Б) (липень-вересень 1941 р.). *Часопис української історії*. Київ. Вип. 11. С. 43 – 49.
- Ольховський І. 2011. *Кривава Волинь. Книга друга. Українсько-польське проти-стояння на терені Турійського району Волинської області у 1939 – 1945 роках*. Київ: ГАРТ, 342 с.
- ОУН і УПА в 1942 р. Документи*. 2006. Київ: Інститут історії НАН України, 347 с.
- Пагіря О. 2014. *Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939 – 1945)*. Торонто-Львів: Літопис УПА, 581 с.
- Патриляк І. 2004. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН. *Визвольний шлях*. Львів. № 7-8. С. 168 – 185.

Патриляк І., Боровець М. 2010. *Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду*. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 590 с.

Сергійчук В. 2005. *Український здвиг*. Т. 2. Волинь. 1939 – 1955. Київ: Українська Видавнича Спілка, 840 с.

Сивіцький М. 2005. *Історія польсько-українських конфліктів*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 432 с.

Содоль П. 1995. *Українська Повстанча Армія, 1943-49: довідник другий*. Нью-Йорк : Пролог, 295 с.

Трофимович В., Трофимович Л. 2019. Відображення акта 30 червня 1941 року в історичних працях і мемуарах учасників українського визвольного руху. *Військово-науковий вісник*. Львів: Національна академія сухопутних військ, Вип. 31. С. 81 – 98.

Україна в Другій світовій війні у документах. Т. 2. 1997. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, Т. 2. 383 с.

Шанковський Л. 1958. *Похідні групи ОУН*. Мюнхен: Український самостійник, 370 с.

Шумук Д. 1998. *Пережите і передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921 – 1981 рр.)*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 432 с.

References

AASSU VR 1 – Archive of the Administration of the Security Service of Ukraine in Volyn region (AASSU VR), Lutsk. F. 4. C. 6745. Archive-criminal case of Lutsiuk Semen Ivanovych.

AASSU VR 2 – AASSU VR. F. 4. C. 8527. V. 1. Archive-criminal case of Vorobey Ivan Yustynovych.

AASSU VR 3 – AASSU VR. F. 4. C. 10584. Archive-criminal case of Chyzhyk Vasyl Demydovych.

AASSU VR 4 – AASSU VR. F. 5. C. 4338. Archive-criminal case of Yarmolchuk Ivan Dmytrovych.

AASSU VR 5 – AASSU VR. F. 5. C. 6115. Archive-criminal case of Kusynskiy Ivan Kyrylovych.

AASSU VR 6 – AASSU VR. F. 5. C. 8174. Archive-criminal case of Mykulskiy Arian Mykolaiovych.

AASSU RR 1 – Archive of the Administration of the Security Service of Ukraine in Rivne region (AASSU RR), Rivne. F. 4. C. 10406. Archive-criminal case of Yavorskyi Ivan Ivanovych.

AASSU RR 2 – AASSU RR. F. 5. C. 54. Archive-criminal case of Khomytskyi Anton Yosypovych.

AASSU TR 1 – Archive of the Administration of the Security Service of Ukraine in Ternopil region (AASSU TR), Ternopil. F. 6. C. 6980. Archive-criminal case of Balatsko Volodymyr Matviyovych.

AASSU TR 2 – AASSU TR. F. 6. C. 27359. Archive-criminal case of Melnyk Volodymyr Mykolayovych.

AASSU TR 3 – AASSU TR. F. 6. C. 19401. Archive-criminal case of Kovalchuk Petro Yuhymovych.

AASSU TR 4 – AASSU TR. F. 6. C. 26877. V. 1. Archive-criminal case of Malyshevskiy Yosaphat Fedorovych.

AASSU KhR – Archive of the Administration of the Security Service of Ukraine in Kharkiv region (AASSU KhR), Kharkiv. F. 5. C. 31828. V. 1. Archive-criminal case of Kovalskiy Ivan Petrovych.

Vedeneev D., Bystukhin G. 2006. Sword and Tryzub. Intelligence and counterintelligence of the Ukrainian nationalists movement and UPA (1920 – 1945). Kyiv: Genesis, 408 p.

Soviet Volyn (1939 – 1964). Collection of documents and materials. 1971. Lviv:Kameniar, 347 p.

BSA SSU 1 – Branch State Archive of the Security Service of Ukraine (BSA SSU), Kyiv. F. 1. C. 1640. Operational correspondence. Rivne region.

BSA SSU 2 – BSA SSU. F. 2. C. 166. Report notes of the NKVD UkrSSR.

BSA SSU 3 – BSA SSU. F. 2. C. 2600. Supervisory case of the UNAKOR.

BSA SSU 4 – BSA SSU. F. 2. C. 2601. Supervisory case of «Melnykites». Lviv region.

BSA SSU 5 – BSA SSU. F. 2. C. 2715. Supervisory case of the NKVD. Ternopil region.

BSA SSU 6 – BSA SSU. F. 2. C. 2719. Supervisory case of KGB. Khmelnytskyi region.

BSA SSU 7 – BSA SSU. F. 5. C. 25020. Archive-criminal case of Pavlyshyn Luka Stepanovych.

BSA SSU 8 – BSA SSU. F. 5. C. 50970. V. 1. Archive-criminal case of Pryshliak Grygoryi Vasyliovych.

BSA SSU 9 – BSA SSU. F. 5. C. 67418. V. 1. Archive-criminal case of Lutskiy Olexander Andriovych.

BSA SSU 10 – BSA SSU. F. 5. C. 67418. V. 2. Archive-criminal case of Lutskiy Olexander Andriovych.

BSA SSU 11 – BSA SSU. F. 5. C. 67426. V. 9. Archive-criminal case of Yanishevskiy Stepan Pavlovych.

BSA SSU 12 – BSA SSU. F. 5. C. 67430. V. 1. Archive-criminal case of Trofymchuk Stepan Klymentiyovych.

BSA SSU 13 – BSA SSU. F. 5. C. 67434. Archive-criminal case of Gavryliuk Mykola Vasyliovych.

BSA SSU 14 – BSA SSU. F. 5. C. 67454. V. 28. Archive-criminal case of Dufanets Mykola Grygorovych.

BSA SSU 15 – BSA SSU. F. 5. C. 67767. V. 2. Archive-criminal case of Kononov Grygory Spiridonovych.

BSA SSU 16 – BSA SSU. F. 5. C. 67808. Archive-criminal case of Yaniuk Yevsenyi Grygorovych.

BSA SSU 17 – BSA SSU. F. 5. C. 67815. Archive-criminal case of Nyktych Olexandr Zinoviovych.

BSA SSU 18 – BSA SSU. F. 5. C. 67825. V. 1. Archive-criminal case of Demchuk Yosyp Vasiliovych.

BSA SSU 19 – BSA SSU. F. 5. C. 67853. Archive-criminal case of Vavrenyuk Pavlo Afanasyovych.

BSA SSU 20 – BSA SSU. F. 5. C. 68211. V. 1. Archive-criminal case of Pinyazh Ivan Oleksiovych.

BSA SSU 21 – BSA SSU. F. 5. C. 68217. Archive-criminal case of Yatsyuk Volodymyr Fedorovych.

BSA SSU 22 – BSA SSU. F. 5. – C. 68245. V. 1. Archive-criminal case of Taranovsky Mykhailo Ilarionovych.

BSA SSU 23 – BSA SSU. F. 5. C. 68246. V. 1. Archive-criminal case of Vlasyuk Petro Pavlovych.

BSA SSU 24 – BSA SSU. F. 6. C. 75134. Archive-criminal case of Dobrovsky Leyba-Itsko Yosifovych.

BSA SSU 25 – BSA SSU. F. 6. C. 75172. V. 2. Archive-criminal case of Porendovskyi Volodymyr Ivanovych.

BSA SSU 26 – BSA SSU. F. 6. C. 76453. Archive-criminal case of Khodakovsky Mykhailo Mykolaiovych.

BSA SSU 27 – BSA SSU. F. 11. C. 66. Wanted OUN case. Rivne region.

BSA SSU 28 – BSA SSU. F. 13. C. 372 .V. 4. OUN and UPA documents collection.

BSA SSU 29 – BSA SSU. F. 13. C. 372. T. 57. OUN and UPA documents collection.

BSA SSU 30 – BSA SSU. F. 13. C. 372. V. 66. OUN and UPA documents collection.

BSA SSU 31 – BSA SSU. F. 13. C. 376. V. 22. OUN documents and materials.

BSA SSU 32 – BSA SSU. F. 13. C. 376. V. 84. OUN documents and materials.

BSA SSU 33 – BSA SSU. F. 65. C. S-9079. V. 1. Agents case «Berloga».

BSA SSU 34 – BSA SSU. F. 65. C. S-9145. V. 1. Agents case «Berloga».

BSA SSU 35 – BSA SSU. F. 65. C. S-9219. V. 1. Agents case «Vovk».

BSA SSU 36 – BSA SSU. F. 65. C. S-9234. Agents case «Glavary».

Grab S. 2008. Security service of the Organization of Ukrainian nationalists. Military history. Kyiv. Is. 5(41). P. 29 – 43.

Gromenko S., Antoniuk Y. 2015. Unbreakable «Yavor»: the life and fate of Leonid Larzhevsky. Zerkalo nedeli. 3 July 2015.

State Archive of Volyn reg. State Archive of Volyn region. F. R-2. Desc. 2. C. 1.

State Archive of Rivne reg. 1. State Archive of Rivne region. F. R-30. C. 16.

State Archive of Rivne reg. 2. State Archive of Rivne region. F. R-30. C. 22.

Ishchuk O., Ogorodnik V. 2010. General Mykola Arsenych: the life and activities of the SB OUN chief. Kolomyia: Vik, 194 p. (ukr).

Kentiy A. 1998. Essay of the Organization of Ukrainian nationalists history (1929 – 1941), Kyiv: Poligraph, 200 p. (ukr).

Klymenko O. 2012. Ukrainians in police of the Reichskommissariat «Ukraine» (South Volyn), Kharkiv: Ranok-NT, 271 p. (ukr).

Kovalchuk V. 2006. OUN(b) and UPA rear activity in Volyn and South Polissia (1941 – 1944), Lviv: Litopys UPA. V. 7, 512 p. (ukr).

Kovalchuk V. 2008. Stepan Bandera, Kyiv: PP N. Brehunencko, 64 p. (ukr).

Kokhanska G. 2008. With Ukraine in heart. Memories, Торонто: Litopys UPA. V. 9, 384 p. (ukr).

Kryshchalskyi A. 2014. OUN and UPA in Horokhiv territory, Lutsk: Teren, 348 p. (ukr).

Kupiak D. 1993. Memories of un shot, Lviv: Kameniar, 432 p. (ukr).

Kurylo-Schwans S. 2003. In the whirlwind of war, Lutsk: Volyn regional publish house, 279 p. (ukr).

Lebed M. 1987. UPA, New York: Suchasnist, 206 p. (ukr).

Litopys UPA 1. Volyn and Polissia. German occupation. First book. UPA origins; documents and materials. V. 1. 1989. Toronto: Litopys UPA, 256 p. (ukr).

Litopys UPA 2. Idea and rank: OUN Leadership body. 1942 – 1946. V. 24. 1995. Toronto: Litopys UPA, 590 p. (ukr).

Litopys UPA 3. Edition of the UPA Main Command, V. 1. Nova Seria. 1995. Kyiv-Toronto: Litopys UPA, 516 p. (ukr).

Litopys UPA 4. Volyn and Polissia. UPA and Rear. 1943 – 1944. V. 2. Nova Seria. 1999. Kyiv-Toronto: Litopys UPA, 872 p. (ukr).

Litopys UPA 5. OUN(b) network and UPA rear in VO «Zagrava», «Turiv», «Bohun» territories (August 1942 – December 1943). V. 11. Nova Seria. 2007. Kyiv-Toronto: Litopys UPA, 849 p. (ukr).

Marchuk I., Tyshchenko O. 2007. UPA. Gurby: April 1944. Rivne: publisher Oleg Zen, 198 p. (ukr).

Materials and Documents of the OUN(b) Security service in 1940-s. 2003. Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine, 254 p. (ukr).

Mirchuk P. 2007. Essay on OUN history. 1920 – 1939. Kyiv: Ukrainian publishers association, 1006 p. (ukr).

Ogorodnik V. 2009. Preparatory and educational activities in the departments of the Ukrainian people's police of the OUN(B) (July – September 1941). Chasopys ukraïnskoi istorii. Kyiv. Is. 11. P. 43 – 49. (ukr).

Olkhovskiy I. 2011. Gory Volyn. Second book. Ukrainian-Polish opposition in Turiisk district of Volyn region in 1939 – 1945. Kyiv: GART, 342 p. (ukr).

OUN and UPA in 1942. Documents. 2006. Kyiv: Institute of History of NAS of Ukraine, 347 p. (ukr).

Pahirya O. 2014. Between war and peace: relations between OUN and UPA and Hungarian armed forces (1939 – 1945). Toronto-Lviv: Litopys UPA, 581 p. (ukr).

Patrilyak I. 2004. On the question of the beginning of the anti-Hitler OUN rebel movement. Vyzvolnyi shlyakh. Lviv. № 7-8. P. 168 – 185 (ukr).

Patrilyak I., Borovets M. 2010. Ukraine during the Second World War: an attempt at a new conceptual view. Nizhyn: Publischer PP Lysenko M.M., 590 p. (ukr).

Serhiychuk V. 2005. Ukrainian shift. V. 2. Volyn. 1939 – 1955. Kyiv: Ukrainian publishers association, 840 p. (ukr).

Syvitsky M. 2005. History of Polish-Ukrainian conflicts. Kyiv: Olena Teliha publishing house, 432 p. (ukr).

Sodol P. 1995. Ukrainian Insurgent Army, 1943-49: second handbook. New York: Prolog, 295 p. (ukr).

Trofymovych V., Trofymovych L. 2019. Disclosure of the act of 30 June 1941 in the historical works and memories of participants of the Ukrainian liberation movement. Military scientific journal. Lviv: National Ground Forces Academy, Is. 31. P. 81 – 98 (ukr).

Ukraine in the Second World War in documents. V. 2. 1997. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakevich, V. 2. 383 p. (ukr).

Shankovskiy L. 1958. OUN campaign groups. Munich: Ukrayinskyi samostiynyk, 370 p. (ukr).

Shumuk D. 1998. Survived and reflected: memories and reflections of the Ukrainian dissident-political prisoner from the years of wandering and fighting under the three occupations of Ukraine (1921 – 1981). Kyiv: Olena Teliha publishing house, 432 p. (ukr).

Trofymovych V., Antoniuk Y.
ANTI-NAZI ACTIVITY OF THE SB OUN(B) (1941-1944)

The act of restoration of the Ukrainian state on June 30, 1941, in Lviv became the turning point in the relationship between «banderivtsi» and Germans. The Nazis reacted to it with the repression of the OUN members and putting a halt to the numerous institutions established by the OUN. Without any opportunity to openly oppose the enemy, the SB OUN had been extending its network, leading staff trainings and acquiring agent positions in the occupation administration. The SB employees achieved a particularly significant success in the last mentioned activity.

In the autumn of 1942, the coercive actions of taking the «Reichskommissariat Ukraine» territory's population for a forced labor in Germany began. The SB OUN tried to prevent it: they warned, provided documents and helped the Ukrainians to become the underground members. At the same time, the SB members had been releasing the OUN underground leaders arrested by the Germans from the prisons, as well as accumulating weapons.

In the spring of 1943, the SB participated in the operation of helping the Ukrainian police in Volyn and Polissya to go underground. They ensured the secrecy of the preparational work. With the help of their agents they created an appropriate atmosphere in the police environment. They sought for the most suitable moment and put pressure on policemen who did not want to go underground.

Immediately after that, the SB boivkas joined the armed struggle against the Germans. Their main tasks were to carry out sabotage on strategic enemy objects: they destructed the telephone and telegraph communication lines, bridges and railways. They ambushed the German cars and small military groups. The underground members executed some part of the captives right away, the other part they recruited to the insurgent detachments, and all the others were disarmed and released. The SB counter-intelligence focused on preventing the German agents from penetrating into their insurgent divisions. The detected spies were interrogated and executed. Sometimes those executions were exemplary cruel.

Moreover, the SB detected and executed the German agents among officers of the occupation administration, clergy and members of the legal Ukrainian organizations. The military field gendarmerie (VPZh) investigated all cases of failures in battles with the Germans. The underground commanders who committed gross misconduct could have been accused of deliberate harm in favor of the Germans.

To a large extent, the SB struggle against the Poles had an anti-German character, due to the fact, that the Poles replaced the Ukrainian police and carried out punitive operations against the the people who were the OUN supporters.

On the General Government territory, the SB detected the Gestapo agents among the OUN leaders, tried to disrupt recruitment of the Ukrainians to the SS «Galicia» division, as well as to interrupt the departure of the population to Germany for the forced labor. In the autumn of 1943, the SB fight against the Germans spread even to the southern and eastern regions of Ukraine.

At the end of 1943 – early 1944, the SB agents ventured to perform attacks on the German cells in the district centers. Their purpose was to seize material resources, weapons and ammunition.

The negotiations with the German allies (Hungarians, Romanians, Lithuanians and others) were held on the neutrality and the exchange of weapons for products. Simultaneously, any contacts with the Germans were strictly forbidden, and violators of that prohibition were severely punished.

Keywords: the SB OUN, the Gestapo, the Nazis, Germans, auxiliary police, agents network, occupation administration, Poles, allies, Hungarians.